

ΑΠΟΝΤΕΣ

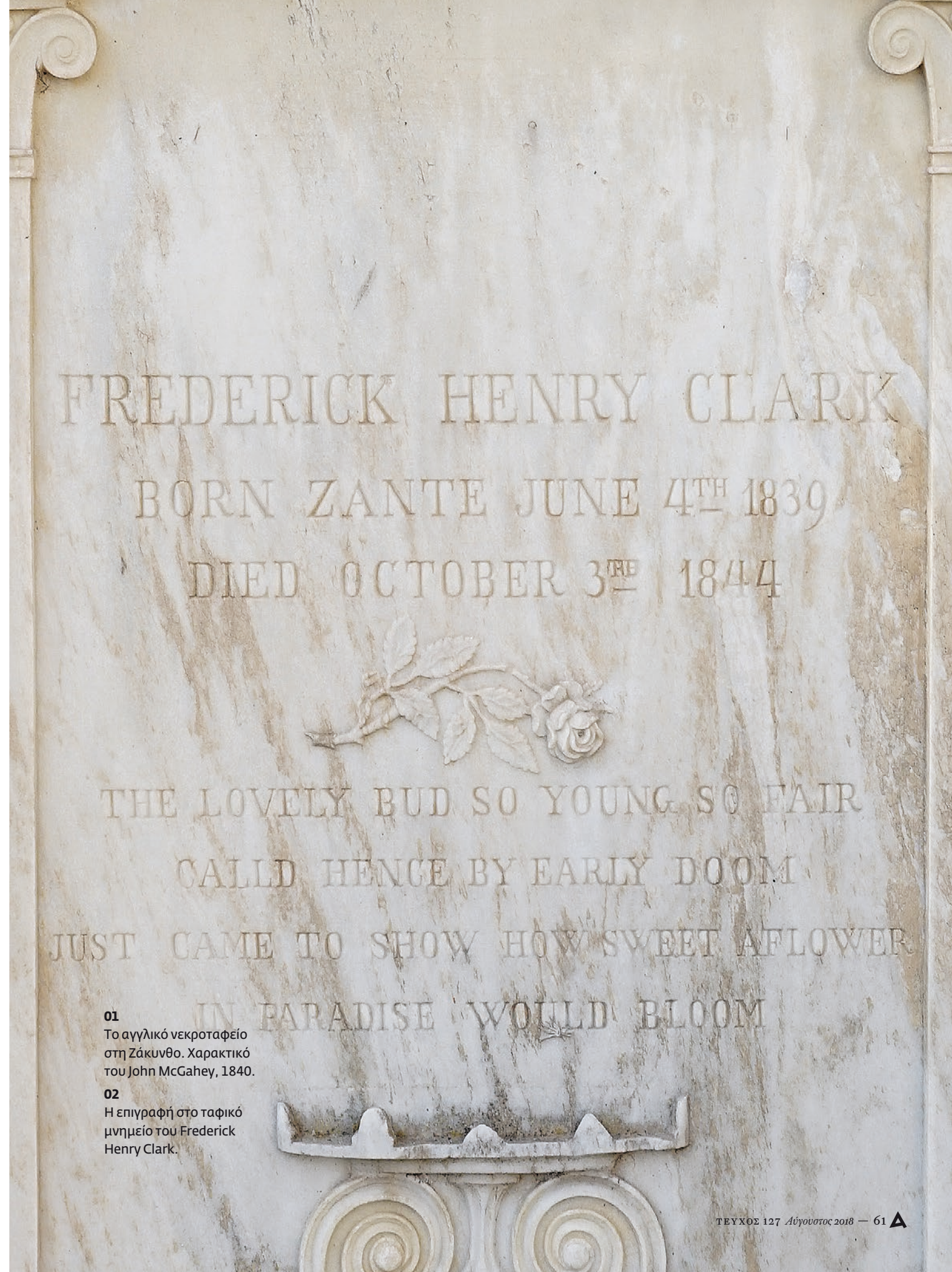
ΤΟ ΕΓΓΛΕΖΙΚΟ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

01

Η ίδρυση του εγγλέζικου νεκροταφείου το 1675 για την ταφή προτεσταντών Άγγλων πολιτών μαρτυρεί την ύπαρξη παροικίας στη Ζάκυνθο πολύ πριν από τα χρόνια της Αγγλικής Προστασίας. Ανάμεσα στα απλά μνήματα, με σκαλισμένα με τα προσωπικά στοιχεία των νεκρών, με επικλήσεις και επιγράμματα, διακρίνονται ταφικά μνημεία με γλυπτικές δημιουργίες ανώνυμων λιθοξόων που, επηρεασμένες από την Αναγέννηση, το αυστηρό Μπαρόκ και τον δυτικότροπο Νεοκλασικισμό, ανασύρουν στοιχεία αρχαιοελληνικής αισθητικής.

ΕΤΕΡΟΔΟΞΟΙ

01

Το αγγλικό νεκροταφείο στη Ζάκυνθο. Χαρακτικό του John McGahey, 1840.

02

Η επιγραφή στο ταφικό μνημείο του Frederick Henry Clark.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΕΡΚΟΥΡΗ
*Αρχαιολόγος,
Διευθύντρια
της Εφορείας
Αρχαιοτήτων
Δυτικής Αττικής**

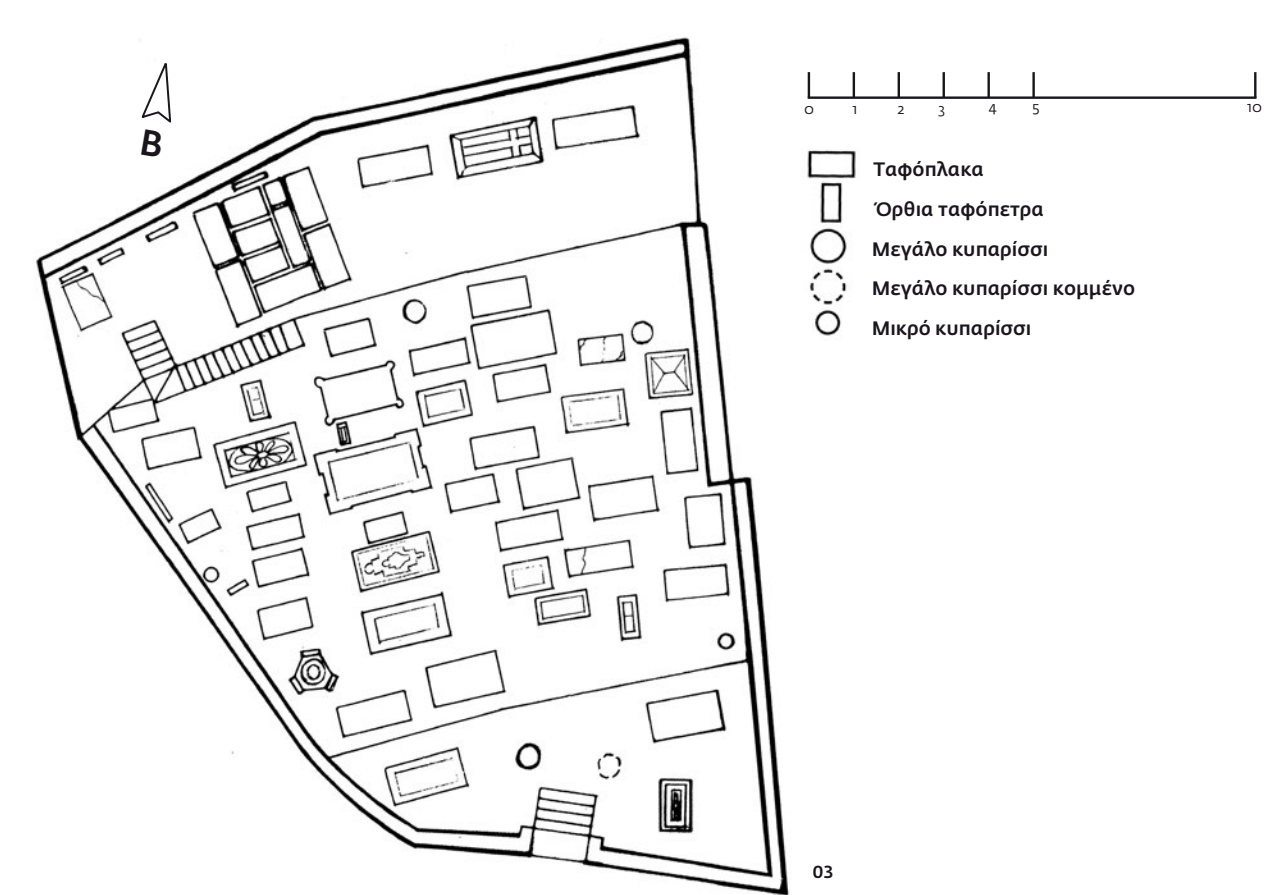
ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΑΡΡΗΣ
*Μαρμαροτεχνίτης,
Εφορεία
Αρχαιοτήτων
Δυτικής Αττικής***

Στο βορειοανατολικό άκρο της πόλης της Ζακύνθου, στη συνοικία της Αγίας Τριάδας, βρίσκεται το αγγλέζικο κοιμητήριο που ιδρύθηκε τη 10η Μαρτίου 1675 στον προαύλιο χώρο του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννη του Τράφου¹. Χρησιμοποιήθηκε για την ταφή Άγγλων πολιτών, μελών της βρετανικής παροικίας, προξένων, εμπόρων, ανώτερων αξιωματικών της φρουράς και μελών της οικογένειάς τους, όλων προτεσταντών στο δόγμα (εικ. 4)². Μικρό σε μέγεθος αλλά περίτεχνο μνημειακό στοιχείο της πόλης, το αγγλικό νεκροταφείο έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 594Β/7.7.1995), διότι το σύνολο των ταφικών του μνημείων αποτελεί εξαίρετο δείγμα της λιθοξοϊκής και γλυπτικής τέχνης στο νησί κατά τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα, παρέχει σημαντικά στοιχεία της ιστορικής αυτής περιόδου και είναι από τα ελάχιστα εναπομείναντα μετά τους σεισμούς του 1953 πολιτιστικά στοιχεία της Ζακύνθου που δείχνουν την ιστορική της διαδρομή. Τα μνημεία βρίσκονται σήμερα σε εξαιρετικά άσχημη κατάσταση, το νεκροταφείο δεν είναι επισκέψιμο λόγω επικινδυνότητας και ο χώρος είναι κλειδωμένος από την Κοινοπολιτειακή Επιτροπή Στρατιωτικών Τάφων Θεσσαλονίκης, στην οποία και ανήκει ιδιοκτησιακά.

Μπορούν να διακριθούν δύο φάσεις στη χρήση του νεκροταφείου: στην πρώτη, που εντάσσεται στην περίοδο της Ενετοκρατίας (1675–1797), ο αριθμός των ταφικών μνημείων είναι περιορισμένος και τα αρχαιότερα μνήματα ανήκουν στην τάξη των αριστοκρατών, στους Άγγλους προξένους της Ζακύνθου και του Μοριά, που είχαν διοριστεί από την Αγγλική Εταιρεία Ανατολής, Clement Harby (1689), James Paul (1728) και του γιου του (1713), Daniel Moore (1735), και Samuel Hayward (1748), καθώς και σε τρεις εύπορους εμπόρους (1687, 1753, 1787). Η δεύτερη φάση χρήσης χρονολογείται από την επιβολή της Αγγλικής Προστασίας και την εγκαθίδρυση της βρετανικής διοίκησης στο νησί το 1815, οπότε εγκαταστάθηκαν και ανέλαβαν δράση μονάδες του αγγλικού στρατού για την προστασία των συμφερόντων της χώρας τους και την επιβολή της τάξης και της νομιμότητας, καθώς και ομάδες ιεραποστόλων με σκοπό τη διάδοση του Ευαγγελίου. Τούτο συνάγεται από τα 50 και πλέον μνήματα των ανώτερων αξιωματικών και των οικογενειών τους και τα μνήματα των συζύγων³ των δύο σημαντικότερων ιεραποστόλων, του Isaac Lowndes⁴, της Ιεραποστολικής Εταιρείας του Λονδίνου, και του Walter Croggon⁵, της ιεραποστολικής κοινωνίας Wesleyan.

Το 1821 φαίνεται πως το κοιμητήριο είχε παραμεληθεί επικίνδυνα και ο τοποτηρητής Ζακύνθου Ross προχώρησε σε συνολικές επισκευές και στην περιτοίχισή του για την οποία δαπανήθηκαν 500 τάλιρα. Στις 13.11.1834 με διάταγμα του Επαρχου μισθώνεται χώρος 50 οργυιών στο αγγλικό νεκροταφείο παραπλεύρως του ναού του Αγ. Ιωάννη του Τράφου για τον ενταφιασμό των μη ορθόδοξων Ευρωπαίων, κυρίως Άγγλων. Η έκταση αυτή ισοδυναμεί με επιφάνεια περίπου 91,44 τ.μ. και ταυτίζεται με το χώρο του άνω διαζώματος του αγγλικού νεκροταφείου, που ήδη είχε περιτοιχιστεί από το 1821. Σύμφωνα με τις ημερομηνίες θανάτου που αναγράφονται στις ταφόπλακες, οι ταφές στο άνω και κάτω διάζωμα του νεκροταφείου δεν συνεχίστηκαν μετά το 1870, χρονιά που ιδρύθηκε το δημοτικό κοιμητήριο της πόλεως της Ζακύνθου⁶, με εξαίρεση μόνο μία ταφή που χρονολογείται στο 1888. Το 1920 ο πρόξενος της Αγγλίας G. Sargint φρόντισε για τη συντήρηση των μνημείων του αγγλικού νεκροταφείου. Από το 1932 μεταφέρθηκαν εκεί οστά και όσα μνημεία ήταν δυνατό από τα δύο νεκροταφεία των ξένων υπηκόων στην οδό Φιλικών⁷, κατά πρωτοβουλία του τότε υποπρόξενου J.H. Sargint, ενώ τα οικοπέδά τους παραχωρήθηκαν στο δήμο Ζακυνθίων. Σήμερα μπορούμε να εντοπίσουμε περίπου 55 τάφους⁸, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων επιτύμβιων πλακών που δεν είναι εξακριβωμένο αν αντιστοιχούν σε ταφές ή εάν απλώς είχαν μεταφερθεί και τοποθετηθεί σε αυτόν το χώρο όταν καταστράφηκε το δεύτερο αγγλικό νεκροταφείο των απλών στρατιωτών επί της οδού Φιλικών (εικ. 3).

Ο χώρος του νεκροταφείου χωρίζεται σε δύο επίπεδα που συνδέονται με μία πέτρινη σκάλα. Στο άνω διάζωμα, που είναι μια στενή λωρίδα γης, βρίσκονται οι επιτύμβιες πλάκες από το δεύτερο αγγλικό νεκροταφείο που είχε ιδρυθεί το 1815 επί της οδού Φιλικών. Το κάτω διάζωμα, που είναι πολύ μεγαλύτερο, είναι το κυρίως νεκροταφείο και περιλαμβάνει τις ταφές που έγιναν εκεί και τα μνημεία που στήθηκαν επί τόπου. Ο περίβολος είναι λιθόκτιστος και επιχρισμένος, η σιδερένια κιγκλιδωτή θύρα εισόδου με τα σκαλοπάτια επιβλητική. Στο παλαιότερο τμήμα του νεκροταφείου με τα σημαντικά μνημεία διαφαίνεται η ατμόσφαιρα του ρομαντικού κήπου, ιδιαίτερα αγαπημένη στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν η μελαγχολία αυτών των χώρων ήταν ιδιαίτερα αρεστή και η αρμονική συσχέτιση φύσης και τέχνης εξέπεμπε ηρεμία και γαλήνη (εικ. 1)⁹. Η διαδρομή μεταξύ των τάφων δεν είναι σαφής και ενώ αρχικά υπήρχε κενός

03
Τοπογραφικό
διάγραμμα
του αγγλικού
νεκροταφείου,
κατά προσέγγιση
(Στουφής 2013).

04
Άποψη του αγγλικού
νεκροταφείου.
Φωτογραφία από
τηλεκατευθυνόμενο
τετρακρόπερο, 2017.

05

χώρος, στη συνέχεια, λόγω της στενότητας του νεκροταφείου, πρέπει να αξιοποιήθηκε για να γίνουν και εκεί ταφές, καταργώντας πεζοδρόμια και διαδρόμους μεταξύ των τάφων. Η διάταξη λοιπόν των τάφων μέσα στον περίβολο του νεκροταφείου, λόγω των αλλεπάλληλων επεκτάσεων, είναι ακανόνιστη και άναρχη, ωστόσο σύμφωνα με τον προσανατολισμό που έχουν οι ταφόπλακες και τα μνημεία φαίνεται πως οι περισσότερες ταφές έγιναν με δυτικό προσανατολισμό, δηλαδή οι νεκροί ενταφιάσθηκαν με το κεφάλι στη Δύση.

Απείριτη ή με γλυπτή διακόσμηση, η ενεπίγραφη πλάκα σε κάθε τάφο αναγράφει πληροφορίες που θα διατηρήσουν *αίδιο* τη *μνήμη* των προσφιλών νεκρών: ονόματα, ημερομηνίες γέννησης και θανάτου, ιδιότητα, συγγενικοί δεσμοί, συχνότητα θανάτων στην οικογένεια, οικογενειακή κατάσταση, ποιοι ανήγειραν το μνημείο και για ποιο σκοπό. Σε ορισμένες περιπτώσεις η φθορά και η αλλοίωση από το χρόνο έχει καταστήσει εξ ολοκλήρου ή εν μέρει δυσανάγνωστα τα επιγράμματα με τα εγχάρακτα γράμματα που ενίοτε φαίνεται να είχαν πληρωθεί με χυτό μόλυβδο, ο οποίος στο μεγαλύτερο μέρος του δεν έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα. Οι επιτύμβιες πλάκες τεκμηριώνουν ταφές που ανήκουν σε διπλωμάτες, ανώτερους αξιωματικούς (λοχίας, υπολοχαγός, υπασπιστής, αποθηκάρχης, στρατιωτικός χειρουργός, ταγματάρχης, αντισυνταγματάρχης), σε συζύγους και παιδιά στρατιωτικών, διπλωματών και ιερέων, καθώς και σε ένα δάσκαλο. Οι αξιωματικοί υπηρετούσαν στο 6ο, 7ο, 8ο, 9ο, 10ο, 11ο, 14ο, 35ο, 36ο, 41ο, 73ο Σύνταγμα Πεζικού και στο 90ο Σύνταγμα Ελαφρού Πεζικού, στο 7ο τάγμα Βασιλικού Πυροβολικού ή στο Βασιλικό Ναυτικό. Εξετάζοντας τις ηλικίες που αναγράφονται στις επιγραφές οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η συντριπτική πλειονότητα των νεκρών είναι νέοι¹⁰ που, προωθώντας τα συμφέροντα της πατρίδας τους, βρέθηκαν σε ξένη γη όπου και παρέμειναν παντοτινά. Σε πολλούς τάφους η ηλικία δεν παρουσιάζεται μόνο σε χρόνια αλλά και σε ακριβή αριθμό μηνών και σπανιότερα ημερών. Έτσι έχουμε ταφή όπου αναγράφεται: 22 χρονών και 2 μηνών ή 12 μηνών και 10 ημερών. Στα επιγράμματα δεν γίνεται καμία μνεία σχετικά με τα αίτια θανάτου πλην τριών περιπτώσεων στις οποίες αναφέρονται η ευλογία, η αποπληξία (εγκεφαλικό) και η πτώση για άγνωστο λόγο. Ωστόσο, από αρχαιακές και ιστορικές πηγές της περιόδου προκύπτει ότι η κύρια αιτία θανάτου ήταν η ελονοσία και οι επιθετικοί πυρετοί με διάρκεια, χωρίς να λείπουν και οι ασθένειες πνεύμονα, ήπατος, στομάχου, εντέρων, εγκεφάλου, η θερμοπληξία και οι αυτοκτονίες. Οι ταφές

πυκνώνουν και επισημοποιούνται κατά τη διάρκεια της Αγγλικής Προστασίας με το ανάλογο νομικό πλαίσιο που διαμορφώνεται. Ο μεγαλύτερος αριθμός τάφων επικεντρώνεται στις δεκαετίες από το 1820 μέχρι περίπου την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα το 1864¹¹. Το 1853, ενώ το νησί μαστίζεται από επιδημία χολέρας, στο αγγλικό νεκροταφείο υπάρχει μόνο μία ταφή με αυτή τη χρονολογία. Το πιθανότερο είναι πως όσοι Άγγλοι πέθαναν από τη χολέρα τη χρονιά αυτή ενταφιάστηκαν σε κοινούς ομαδικούς τάφους που είχαν γίνει για το σκοπό αυτό. Οι ταφές είναι ατομικές, με εξαίρεση κάποιες περιπτώσεις στις οποίες οι τάφοι μετατρέπονται σε οικογενειακούς με τον ενταφιασμό συζύγων και τέκνων. Σε 16 τάφους υπάρχουν σκαλισμένες επικλήσεις όπως «ευλογημένη η μνήμη του», «προσδοκούμενα εν αγαλλιάσει θείαν ανάστασιν εις την αιώνιον ζωήν διά της λυτρώσεως ήτις ο Ιησούς Χριστός εστίν», «αναπαυθήτω η ψυχή αυτού» ή «δεν εχάθη πλην ανεχώρησεν προώρως» κ.λπ., ενώ σε έξι τάφους κάτω από το επιγράμμα αναγράφονται εδάφια από τα *Κατά Ματθαίον* και *Κατά Λουκάν* Ευαγγέλια, από την *Αποκάλυψη*, την *Α΄ Προς Κορινθίους* και την *Προς Φιλιππησίους* Επιστολή, το *Βιβλίο των Παροιμιών*. Αρκετά επιτύμβια έχουν ανεγερθεί από τους ευγνώμονες συγγενείς, «αρίστη συζύγω, μητέρων προτύπω, αρετών υποδείγματι», από τους συμπολεμιστές, «ως δείγμα εκτιμήσεως και σεβασμού», ή π.χ. από την οικογένεια του κόμη Πέτρου Μακρή προς το δάσκαλο του γιου του «ως ένδειξη αιώνιας ευγνωμοσύνης». Σε τέσσερα επιγράμματα γίνεται αναφορά στις θαμμένες στάχτες του νεκρού αντί για το νεκρό σώμα. Πιθανόν πρόκειται για σχήμα λόγου με επιρροή από τα αρχαία λατινικά επιγράμματα, αφού στον χριστιανικό κόσμο δεν είναι αποδεκτή η καύση των νεκρών και, σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία, οι προτεστάντες επέτρεψαν για πρώτη φορά την καύση το 1884. Τα επιγράμματα είναι γραμμένα στην αγγλική, σε τέσσερις περιπτώσεις στη λατινική και σε δύο περιπτώσεις είναι δίγλωσσα, στην αγγλική και τη λατινική ή την αγγλική και την ελληνική. Το μοναδικό γραμμένο αποκλειστικά στην ελληνική γλώσσα επίγραμμα¹² αναφέρεται στη Γερμανίδα Μαρία Αικατερίνη Λούντζη (1776–1850)¹³, το γένος Martens, κόρη του πρόξενου της Δανίας στη Βενετία, που έζησε στη Ζάκυνθο και ετάφη στο αγγλικό νεκροταφείο για θρησκευτικούς λόγους.

Μορφολογία των μνημείων

Τα ταφικά μνημεία ως προς τη μορφή τους κατατάσσονται σε εννέα τύπους:

1. Ορθογώνιες λίθινες ή μαρμαρίνες επιτάφιας στήλες με στρογγυλεμένη ή αετωματική από-

06

07

05

Ταφικό μνημείο εν είδει ανοικτού ειληταρίου του προξένου Samuel Hayward, 1748.

06

Λεοντοπόδαρο. Λεπτομέρεια από το ταφικό μνημείο του προξένου Daniel Moore, 1735.

07

Ναϊσκόμορφο ταφικό μνημείο του προξένου James Paul, 1728.

08

Το ταφικό μνημείο του προξένου Samuel Hayward.

09

Ναϊσκόμορφος τάφος στον τύπο ταφικού χορηγικού μνημείου του υπολοχαγού Hector Munroe, 1828.

10–11

Φτερωτές δαιμονικές μορφές. Λεπτομέρεια από το επίτοιχο μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο του προξένου Harby, 1689.

ληξη. Μαρμάρινη ανθεωπτή στήλη με πλούσια ανάγλυφη διακόσμηση διακρίνεται για την υψηλή αισθητική της που βασίζεται στην αρμονία ύψους προς το πλάτος και στην εκπληκτική ζωτικότητα του ανθεμίου (εικ. 19, 20). Σε άλλη περίπτωση ο σταυρός, σύμβολο του χριστιανισμού, πακτώνεται στο ανθεωπτό επίθημα και η στήλη χαρακτηρίζεται για την αρμονική κλασική της υφή (εικ. 21).

2. Απλές καλυπτήριες επιτύμβιες πλάκες που εξέχουν από το έδαφος.

3. Ελαφρά υπερυψωμένοι κιβωτίοι σχημοί τάφοι, στον τύπο σαρκοφάγου, ακόσμητοι ή με απλή ανάγλυφη διακόσμηση και μαρμάρινες ενεπίγραφες καλυπτήριες πλάκες. Πρόκειται για βαριά, ογκώδη κιβώτια, κάποια από τα οποία δεν είναι κατακόρυφα στις πλευρικές παρειές, αλλά έχουν μια ελαφρά μείωση στη στάθμη του καλυπτήρα έναντι της βάσης. Κατασκευάζονται από ψαμμίτη Γέρακα ή από βουνίσια ζακυνθινή πέτρα.

4. Ναϊσκόμορφα κτίσματα που μιμούνται αρχαία κλασικά πρότυπα ναών, κατασκευασμένα από λαξευτές ζακυνθινές πέτρες (ψαμμίτης Γέρακα) ή λευκό μάρμαρο ή από συνδυασμό των δύο υλικών (εικ. 7, 14).

5. Τάφοι σε μορφή σαρκοφάγου, κατασκευασμένοι από ψαμμίτη Γέρακα. Ο τύπος της σαρκοφάγου, γνωστός από την αρχαιότητα, σε αντίθεση με τις επιτύμβιες ανθεωπτές στήλες που σε μεγάλο βαθμό διατηρούν το σύνδεσμο με τα αρχαία πρότυπά τους, γρήγορα ξεφεύγει από τα αρχαιοπρεπή πρότυπα και ενστερνίζεται την Αναγέννηση και το Μπαρόκ. Πλούσια διακοσμημένες με ανάγλυφα ανθέμια, ρόδακες, άνθηνα στεφάνια, διακοσμητικές γιρλάντες, ανεστραμμένες δάδες, οι σαρκοφάγοι δεν χρησιμοποιούνται για ταφές αλλά, τοποθετημένες πάνω στον καθαυτό τάφο, λειτουργούν ως επιτύμβια μνημεία–σήματα που υποδηλώνουν τον τάφο (εικ. 16, 17).

6. Ταφικό μνημείο εν είδει κλίνης με λεοντοπόδαρα (εικ. 6).

7. Ταφικό μνημείο εν είδει ανοικτού ειληταρίου με οικόσημα της οικογένειας του νεκρού (εικ. 5, 8, 22).

8. Επίτοιχος, μεγαλοπρεπής τάφος, λαξευμένος στον δυτικό περίβολο του νεκροταφείου, με κιβωτίοσημη θήκη στο κατώτερο τμήμα και ανάγλυφη διακόσμηση δαιμονικών μορφών στο ανώτερο τμήμα. Αποτελεί μια ιδιαίτερη μνημειακή σύνθεση όχι μόνο για το διάκοσμο που φέρει αλλά και για το αρχιτεκτονικό στήσιμο της κατασκευής (εικ. 23, 24, 25).

9. Ναϊσκόμορφος τάφος στον τύπο του χορηγικού αναθηματικού μνημείου. Αποτελεί ελεύθερη παραλλαγή του γνωστού μνημείου του Λυσικράτους (εικ. 9, 15).

Τα ανάγλυφα διακοσμητικά μοτίβα που κυριαρχούν είναι τα ανθέμια, τα άνθηνα στεφάνια, ο κισσός, η άκανθα, ο ρόδακας, οι γιρλάντες, οι ανεστραμμένοι πυρσοί, οι λεοντοκεφαλές, ο μαϊάνδρος, τα αγγεία στο σχήμα τεφροδόχης ή λουτροφόρου, ο σταυρός, και μόνο σε μία περίπτωση απαντούν μυθολογικά όντα. Τέσσερις τουλάχιστον τάφοι κοσμούνται με επιμελημένα και επιβλητικά ανάγλυφα οικόσημα, δυσανάγνωστα όμως λόγω της φθοράς και της βιοδιάβρωσης που έχουν υποστεί, ενώ σε μία επιτάφια πλάκα έχει χαραχτεί τεκτονικό σύμβολο. Περιορισμένη εμφανίζεται η χρήση του εγχάρακτου ή μαρμαρίνου σταυρού, που αποδίδεται με λιτό ή πλούσια διακοσμημένο τρόπο, ενώ αργότερα θα αποτελέσει αναπόσπαστο κομμάτι στη σύνθεση όλων των μνημάτων. Το εγχάρακτο σύμβολο του θανάτου με τη νεκροκεφαλή και τα χιαστί δεμένα οστά περιορίζεται σε τρία πρώιμα ταφικά μνημεία και έρχεται σε αντίθεση με τη γαλήνια ατμόσφαιρα που αποπνέει ο χώρος, δημιουργώντας μια αίσθηση ματαιότητας, διατρανώνοντας τη φθορά και το θάνατο, στα οποία υπόκειται μοιραία η χοϊκή μας φύση. Αξιοσημείωτο είναι πως λείπουν παντελώς οι ολόσωμες μορφές και οι προτομές από τον γλυπτό διάκοσμο, κάτι που αντιθέτως συνηθίζεται στο νότιο νεκροταφείο της πόλης. Αυτή η απουσία προφανώς δεν οφείλεται σε οικονομικούς αλλά σε αισθητικούς και θρησκευτικούς λόγους που απέκλεισαν το διάκοσμο αυτού του είδους από τις συγκεκριμένες ταφές. Στο πλαίσιο του ρομαντικού κλασικιστικού καλλιτεχνικού ρεύματος της εποχής, η αυστηρή επιλογή ανεικονικών μοτίβων πιθανόν επιβλήθηκε από τη λιτότητα του διακόσμου στο αγγλικανικό δόγμα. Έτσι ο «χριστιανικός αφηρωισμός» των νεκρών εκφράστηκε ανεικονικά, μέσω μνημειακών συνθέσεων στις οποίες κυριαρχούν τα ναϊσκόμορφα πλαίσια, τα ειλητάρια, οι στήλες, οι έλικες, τα φυτικά μοτίβα.

Όλα τα λαξευτά δημιουργήματα είναι έργα ανώνυμων λιθοξόων, προφανώς δεν έχουν σχεδιαστεί από Ζακυνθινούς τεχνίτες —η Ζάκυνθος δεν έχει αξιόλογη ντόπια καλλιτεχνική παραγωγή στη γλυπτική— και η παρουσία σε μεγάλη κλίμακα λευκού μαρμάρου (ίσως πεντελικού) μαρτυρεί εμπορικές και μεταφορικές σχέσεις με την ανατολική Ελλάδα. Είναι γνωστό πως οικογένειες μαρμαράδων δούλευαν στην εξόρυξη της πρώτης ύλης και στα εργαστήρια με την

08

09

10

11

ξεχωριστή καλλιτεχνική παράδοση και πως περιόδευαν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα γνωρίζουμε πως μετέφεραν στους τόπους που περιόδευαν τα μνήματα που είχαν κατασκευάσει και τα έστηναν επιτόπου. Ίσως μία από αυτές να αφορά και κάποια από τα μνήματα του αγγλικού νεκροταφείου.

Υλικά, τεχνικές

Για την κατασκευή των τάφων έχουν χρησιμοποιηθεί μάρμαρο, ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και κεραμικά συμπαγή τούβλα. Στα περισσότερα μνημεία υπάρχει συνδυασμός δύο ή τριών υλικών. Κατασκευαστικά, στο αγγλικό νεκροταφείο διακρίνονται τρεις φάσεις που είναι ευδιάκριτες κυρίως στους περιμετρικούς τοίχους, στον τοίχο αντιστήριξης του άνω διαζώματος, καθώς και σε κάποια μνημεία. Διαφέρουν μεταξύ τους στον τρόπο κατεργασίας των λίθων ή την αξιοποίηση άμορφων λίθων και κεραμικών τούβλων, στη χρήση του ασβεστοκονιάματος για τη συγκόλληση ή για το επίχρισμα των λίθων, και στη χρήση τσιμέντου όσον αφορά στην τελυταία κατασκευαστική–επισκευαστική φάση.

Στην πρώτη φάση, ανήκει το τμήμα εκείνο στο

οποίο βρίσκονται τα μνημεία των Άγγλων προξένων Harby, Paul, Moore και Hayward, ένα τμήμα του τοίχου του περιβόλου στο νοτιοδυτικό μέρος του νεκροταφείου, καθώς και η πύλη η οποία κατασκευάστηκε όταν αυτονομήθηκε ο χώρος του νεκροταφείου από τον παρακείμενο ναό του Αγ. Ιωάννη του Τράφου. Σε αυτή τη φάση χρησιμοποιούνται συχνότερα ορθογωνισμένοι λίθοι με καλή επιπέδωση της εξωτερικής παρειάς, πηλόχωμα ως ενδιάμεσο συγκολλητικό υλικό, ενώ εξωτερικά οι κάθετες παρειές των τοίχων είναι επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα χωρίς τη χρήση τσιμέντου. Οι περιμετρικοί τοίχοι σχηματίζουν στην κορυφή τους κεκλιμένο επίπεδο που αποκλίνει λοξά προς το εσωτερικό του νεκροταφείου. Στον δυτικό τοίχο του περιβόλου χρησιμοποιούνται κυρίως διαφόρων μεγεθών ασβεστολιθικοί ή ψαμμιτικοί λίθοι, με διαφορετική επεξεργασία και με ενδιαμέση χρήση συμπαγών κεραμικών τούβλων. Το δομικό υλικό συχνά φαίνεται να είναι σε δεύτερη χρήση, προερχόμενο από προγενέστερες κατασκευές. Σε μια περιοχή του δυτικού τοίχου, η πλοκή των λίθων διακόπτεται από κατακόρυφη ανάπτυξη λίθων καλά κατεργασμένων, που ανήκει πιθανόν

12

13

14

σε άλλη φάση ή χρήση, καθώς οι λίθοι δεν συνδέονται με αυτούς του υπόλοιπου τοίχου. Αυτή η ασυνέχεια μειώνει τη συνοχή του δυτικού τοίχου, ο οποίος στο σημείο αυτό αποκλίνει από την κατακόρυφο, λόγω της πίεσης που ασκείται από τα φορτία στην εσωτερική του πλευρά, και έχει επίσης εν μέρει καταρρεύσει. Από το μέσον περίπου της δυτικής πλευράς του περιβόλου και προς το βορρά, ο τοίχος έχει συμπληρωθεί καθ' ύψος σε δεύτερη φάση, με μια άνω ζώνη λιθοδομής, διαφορετικής τεχνικής από εκείνη της κάτω ζώνης.

Σε δύο ζώνες χωρίζεται και ο τοίχος που μεσολαβεί μεταξύ του κάτω και του άνω διαζώματος. Η κλίμακα που εφάπτεται σε αυτόν δημιουργήθηκε όταν το άνω διάζωμα διαμορφώθηκε στη σημερινή τελική του στάθμη προκειμένου να φιλοξενήσει τις ταφές από το δεύτερο αγγλικό νεκροταφείο. Η διαφορά στις δύο ζώνες της τοιχοποιίας εντοπίζεται στην τεχνική, στα μεγέθη και την κατεργασία των λίθων, στα επιχρίσματα και στην απόληξη (οριζόντια ή επικλινή) της κάθε ζώνης. Γενικά η άνω ζώνη φαίνεται πιο πρόχειρη και βιαστική κατασκευή. Το άνω διάζωμα του νεκροταφείου και ο βόρειος τοίχος πρέπει να ανήκουν στη δεύτερη κατασκευαστική φάση του 1834, όταν επεκτάθηκε το νεκροταφείο. Ο περίβολος βόρεια του άνω διαζώματος αποτελεί συγχρόνως και τοίχο ανάσχεσης των εδαφών του λόφου που διολισθαίνουν. Διακρίνεται και αυτός καθ' ύψος σε δύο ζώνες που κατασκευα-

στικά και χρονολογικά διαφέρουν. Η κάτω ζώνη είναι επικλινή και αποτελείται από μεγαλύτερους λίθους, καλύτερα κατεργασμένους από αυτούς που χρησιμοποιούνται στην άνω ζώνη που αναπτύσσεται κατακόρυφα.

Τα μνημεία εμφανίζουν εκτεταμένες φθορές που οφείλονται στη βιοδιάβρωση (αέρας, ήλιος, πολυετή φυτά με δραστήριο ριζικό σύστημα, το οποίο αναπτύσσεται εντός των αρμών ασκώντας ισχυρές μηχανικές καταπονήσεις, βλ. εικ. 11) και σε δομικές αιτίες (καθιζήσεις, μετατοπίσεις). Οι ακραίες καιρικές συνθήκες που εναλλάσσονται διαρκώς, από τις παρατεταμένες βροχοπτώσεις και την υγρασία ως την έντονη ηλιοφάνεια του θέρους, επηρεάζουν τα αρχιτεκτονικά μέλη που είναι φτιαγμένα από λεπτόκοκκο τοπικό ψαμμίτη. Το υλικό έχει υποστεί αλληπάλληλες αποφλοιώσεις που προοδευτικά έχουν φτάσει ως το εσωτερικό του, επειδή χαρακτηρίζεται από μεγάλο πορώδες και μικρή συνοχή των κόκκων του. Η έκθεσή του σε ακραίες καταστάσεις παρατεταμένης υγρασίας το χειμώνα και ξηρότητας το καλοκαίρι δημιουργεί ένα επιφανειακό στρώμα από κόκκους, ασύνδετους μεταξύ τους, που παρασύρονται και αποσυντίθενται σταδιακά. Έτσι, οι επιφάνειες που διατηρούν κάποια εξωτερική επικάλυψη με ασβέστη ή χρώμα διατηρούνται καλύτερα. Τα πλέον ανθεκτικά υλικά στις φθορές είναι τα μάρμαρα, ακολουθούν οι ασβεστόλιθοι και τελευταίοι οι ψαμμίτες.

Η διαρκής εναλλαγή ξηρότητας και υγρασίας

διαλύει τη συνοχή του δομικού υλικού και επιτείνει τη μηχανική του καταπόνηση (ρηγματώσεις, αποφλοιώσεις). Οι μεγαλύτερες φθορές εντοπίζονται στη δυτική και τη νότια πλευρά των μνημείων που εκτίθενται περισσότερο στην ηλιακή ακτινοβολία και τον άνεμο, ενώ οι άλλες δύο πλευρές τους, προστατευμένες από τον παρακείμενο λόφο, έχουν μεγαλύτερη αντοχή στις φθορές. Επίσης, φθορές εντοπίζονται κυρίως στην ανώτερη ζώνη των μνημείων, λόγω της επίδρασης των ανέμων που βρίσκουν διόδο από τη ρεματιά και μεταφέρουν υγρασία με μορφή υδατονέφωσης. Έτσι, τα προστατευόμενα από τον βορειοδυτικό περίβολο χαμηλότερα σημεία των μνημείων είναι λιγότερο επιβαρυνόμενα από τα μη προστατευόμενα ανώτερα τμήματα που βρίσκονται ψηλότερα από τον ορίζοντα του βορινού τοίχου.

Επιπλέον, η ροή των ομβρίων παρασύρει το έδαφος, υποσκάπτει τα θεμέλια κάποιων μνημείων και δημιουργεί οξειδώσεις στους σιδερένιους συνδέσμους.

Γενικά οι τάφοι εμφανίζουν περιορισμένες καθιζήσεις και σε αυτές οφείλονται κατά ένα μέρος και οι θραύσεις των υπερκείμενων καλυπτήριων πλακών αρκετών μνημείων. Υπάρχει μια γενική υποχώρηση του εδάφους στους διαδρόμους μεταξύ των μνημείων, η οποία οφείλεται στη δράση του νερού της βροχής και στην περιοδική αποψίλωση-εκρίζωση της μικροχλωρίδας γύρω από τα μνημεία, που έχει οδηγήσει σε απογύμνωση των θεμελίων και, σε μερικές περιπτώσεις, σε τοπική υπόσκαψη. Καθίζηση υπάρχει και στα μνημεία που βρίσκονται εσωτερικά του δυτικού τοίχου, στην περιοχή όπου αυτός έχει μετατοπιστεί και έχει καταρρεύσει.

Η σεισμική δραστηριότητα που περιοδικά πλήττει τη Ζάκυνθο φαίνεται πως ευθύνεται για τις μετατοπίσεις ορισμένων τάφων αλλά και τις παραμορφώσεις των τοίχων της περιμέτρου, τις καταρρεύσεις κ.λπ. Οι μετατοπίσεις έχουν δημιουργήσει σε όλα σχεδόν τα μνημεία μικρότερες ή μεγαλύτερες θραύσεις ή ρηγματώσεις, κυρίως στα υπέργεια οριζόντια πλακοειδή μέλη τους, όπως είναι οι καλυπτήριες ενεπίγραφες πλάκες. Μεγαλύτερη αντοχή εμφανίζουν οι ασβεστολιθικές πλάκες έναντι των μαρμάρινων και αυτό οφείλεται στη στιλπνότητα και συνοχή του κάθε υλικού. Οι μαρμάρινες επιφάνειες έχουν μικρότερη ανοχή σε τάσεις και μικρότερη ελαστικότητα έναντι των ασβεστολιθικών λόγω της κρυσταλλικής δομής και ακαμψίας του μαρμάρου. Επίσης οι ρίζες των κυπαρισσιών φαίνεται να επηρεάζουν τοπικά τα όμορα με αυτές μνημεία και τοίχους, όπως συμβαίνει και με τις ρίζες μικρότερων φυτών. Ωστόσο, οι μετατοπίσεις δεν

στάθηκαν ικανές να προκαλέσουν αποσυναρμολόγηση ή κατάρρευση των μνημείων. Τέλος, κάποια απώλεια αρχιτεκτονικών μελών φαίνεται να οφείλεται σε κλοπές, αφού αυτά δεν βρέθηκαν εντός του περιβόλου.

Τα σημαντικότερα μνημεία

Από τα ταφικά μνημεία του αρχαιότερου κάτω διαζώματος θα παρουσιαστούν στη συνέχεια τα σημαντικότερα ως προς την αρχιτεκτονική και διακοσμητική τους σύλληψη, με αναγωγές στην ελληνική αρχαιότητα και το Μπαρόκ.

1. Από τα πλέον εντυπωσιακά μνημεία είναι το ναϊσκόμορφο ταφικό μνημείο του προξένου James Paul¹⁴. Αποτελείται από τέσσερις κίονες, που συγκρατούν την οροφή και στεγάζουν πρισματικό μαρμάρινο επιτύμβιο φαιού χρώματος εν είδει καλύμματος σαρκοφάγου με εγχάρακτο διάκοσμο και επίγραμμα στην αγγλική και λατινική (εικ. 7, 14). Η αρχιτεκτονική του, που ακολουθεί σε μικρογραφία το πρότυπο αρχαίου ναού δωρικού ρυθμού, εκφυλίζεται σε απλό, ακόσμητο ναϊσκόμορφο πλαίσιο, όπου η τετράγωνη στέγη, στηριγμένη σε κολόνες, καλύπτει ως κιβώριο το χώρο του ταφικού βωμού. Η ταφή προφανώς βρίσκεται στον υπόγειο χώρο κάτω από το κάλυμμα της σαρκοφάγου. Στην επάνω όψη της στέγης, ορατός μόνο από ψηλά, υπάρχει ανάγλυφος σταυρός (εικ. 12).

Η πρώτη ζώνη λίθων, που υπερέχει της στάθμης του εδάφους, σχηματίζει το πρώτο ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο (3,17x2,27 μ.) και αποτελεί τη βάση και την ευθυνητήρια πάνω στην οποία αναπτύσσεται το μνημείο. Το επίπεδο της ευθυνητήριας δεν έχει υποστεί παραμορφώσεις στο σύνολό του, καθιζήσεις ή μετατοπίσεις των λίθων που το συνθέτουν. Οι λίθοι συνδέονται μεταξύ τους με σιδερένια πιόσχημα αγκύρεια πλάτους 0,035 μ., μήκους περίπου 0,32 μ. και πάχους περίπου 0,005 μ. Ωστόσο, η απουσία καθιζήσεων δεν οφείλεται στην αγκύρωση των λίθων αλλά στην καλή υποθεμελίωση, η οποία φαίνεται να συμπεριφέρεται σαν να πρόκειται για φυσικό βράχο. Πάνω στο επίπεδο της ευθυνητήριας εδράζεται ο πρώτος αναβαθμός που υπερέχει κατά 0,175 μ. και σχηματίζει ένα δεύτερο παραλληλεπίπεδο διαστάσεων 2,57x1,67 μ. Και αυτό το επίπεδο εδράζεται καλά και δεν έχει υποστεί παραμορφώσεις. Οι σιδερένοι πιόσχημοι σύνδεσμοι έχουν καταστραφεί από την οξείδωση και τις διαρκείς συστολές/διαστολές. Όσοι από αυτούς δεν έχουν σπάσει, έχουν κυρτώσει και πιέζουν τα υπερκείμενα αρχιτεκτονικά μέλη του μνημείου (εικ. 13). Αυτό παρατηρείται κυρίως στους τέσσερις κίονες δωρικού τύπου, στη βάση των οποίων οι μεταλλικοί σύνδεσμοι

15

Το ταφικό μνημείο του υπολοχαγού Hector Munroe.

15

φαίνεται πως ευθύνονται για τις μικρομετακι-
νήσεις που έχουν υποστεί οι κίονες.

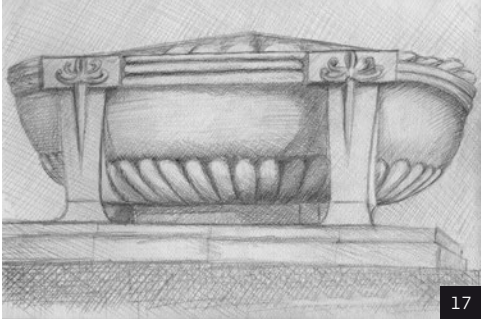
Στην εμπρόσθια όψη του πυραμιδοειδούς λί-
θου αναγράφεται:

HERE LAYS THE INCINERATED BODY
OF JAMES PAVL / ESQ., HIS BRITANIC /
MAJESTY'S CONSUL IN THE MOREA CERIGO
ZANTE, CEFFALONIA LEVCADA CORFU.
WHO / DIED THE 27TH OF AVGVST 1728 IN /
THE 75TH YEAR / OF HIS AGE. THE 30 OF HIS
CONSULSHIP MUCH / LAMENTED BY EVERY
- / BODY. GENERALLY BELOVED FOR HIS
INTEGRITY. AND A / BENEFACTOR / TO THIS
ISLAND¹⁵.

Στην οπίσθια όψη του πυραμιδοειδούς λίθου
αναγράφεται:

HIC IACENT CINERES CORPORIS
CONSULATIS BRITANNICI IN /
PELOPONNESE KYTHERA ZACYNTO
CEPHALENA / LEVCADAS & CORCIRA.
OBIT ANNO SALUTIS NOSTRAE 1728 /
AETATIS SUAE 75 & CONSULATUS EIUS 30
HUIUS INSULAE / BENEFACTOR HOMO
INTEGERRIMUS.....¹⁶.

2. Ένα άλλο ναϊσκόμορφο επιτύμβιο (βλ. εικ.
9, 15), αφιερωμένο στη μνήμη του υπολοχαγού
Hector Munroe, ανήκει στον τύπο του χορη-
γικού αναθηματικού μνημείου αποτελώντας
ελεύθερη παραλλαγή του μνημείου του Λυσι-
κράτους¹⁷. Η αξιοποίηση του μνημειακού του
χαρακτήρα ως ταφικού σήματος ήταν ευρέως
διαδομένη τόσο στην αρχαιότητα όσο και τους
τελευταίους αιώνες, ενώ οι παραλλαγές που δέ-
χεται από το ρεύμα του Κλασικισμού παρουσι-
άζουν τεράστια ποικιλία σε ολόκληρο τον κό-
σμο (Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία). Γνωστές

απομιμήσεις του μνημείου του Λυσικράτους ως
ταφικού μνημείου στην Ελλάδα απαντούν κυρί-
ως στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών και το Νεκρο-
ταφείο Σύρου.

Τα αρχαιοελληνικά χαρακτηριστικά του τά-
φου εντοπίζονται στους τρεις ραβδωτούς δω-
ρικούς κίονες, στις ανάγλυφες ανθεμωτές
μετόπες και στη συμβολική τεφροδόχο της επί-
στεψης. Η κάπως χονδροειδής επεξεργασία των
αναγλύφων οφείλεται στην υφή του ψαμμιτικού
υλικού που δεν επιτρέπει λεπτομερείς εγχαρά-
ξεις, γιατί δεν αποδίδει φωτοσκιάσεις ικανές να
αναδείξουν λεπτομέρειες, όπως συμβαίνει με το
πεντελικό μάρμαρο. Στη μία όψη του τάφου έχει
τοποθετηθεί μαρμάρινη ορθογώνια ενεπίγραφη
πινακίδα, κατ' απομίμηση της ρωμαϊκής tabula
ansata¹⁸, αφιερωμένη στη μνήμη του υπολοχα-
γού από τους συναδέλφους του στρατιώτες του
90ού Συντάγματος ελαφρού πεζικού.

THE 90TH LIGHT INFANTRY / TO THEIR /
ESTEEMED AND LAMENTED / ADJUTANT
/ LIEUT HECTOR MUNROE / WHO DIED ON
THE 3RD AUG. / 1828 / AGED 34 YEARS¹⁹.

Γενικά ο τρίπλευρος κορμός του μνημείου,
ύψους 1,53 μ., στηρίζεται σε βάθρο που σχημα-
τίζεται από μονολιθική τριγωνική πλάκα πάχους
0,12 μ. Στις ακμές του κορμού υπάρχουν τρεις
ραβδωτοί κίονες που εδράζονται στο βάθρο του
μνημείου. Υποβαστάζουν επίστεψη από τρεις
μονολιθικούς πλακοειδείς λίθους, στην κορυφή
της οποίας εδράζεται συμπαγής τεφροδόχη με
ανάγλυφη φυτική διακόσμηση. Ο κυρίως κορ-
μός του μνημείου δεν είναι συμπαγής και αποτε-
λείται από τρεις κατακόρυφες πλάκες, οι οποίες
καταλήγουν στην ανώτερη ζώνη σε τρεις βαθ-
μιδωτές ταινίες. Ο κυρίως κορμός είναι συνολι-

κά τρίπλευρος χωρίς να καταλήγει σε ακμές, με
αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα μη κανονικό
εξάγωνο σχήμα.

3. Σε τύπο αναγεννησιακής λάρνακας με μπα-
ρόκ στοιχεία (1,92x0,87x0,93 μ.), τοποθετημέ-
νης επάνω στον καθαυτό τάφο γενικών διαστά-
σεων 2,23x1,04x1,50 μ., ανήκει το ταφικό μνημείο
προς τιμήν της Mary Breton, συζύγου του αντι-
συνταγματάρχη Gubbins (εικ. 16, 17)²⁰. Ο γάμος
τους κράτησε λιγότερο από 11 μήνες και εικάζε-
ται ότι η σύζυγος πέθανε από κάποια επιπλοκή
της λοχείας μαζί με το παιδί της, ίσως αυτός είναι
και ο λόγος που δεν αναφέρονται στο επίγραμμα
ονόματα, επειδή το νεογέννητο ήταν αβάφτιστο:

TO THE MEMORY OF / THE WIFE AND CHILD
/ OF LIEUT COLONEL GUBBINS 75TH REGT /
ZANTE 6TH SEPTEMBER 1820²¹.

Η λουτροειδής σαρκοφάγος, επιβλητική
στην κορυφή του ταφικού κιβωτίου, αποτε-
λεί καθαρά μνημειακή ένδειξη χωρίς να περι-
κλείει τον νεκρό. Τη βάση της περιτρέχει ται-
νία πλαστικών φυλλόσχημων, ημικυλινδρικών
μοτιβων, τα οποία σε ακτινωτή διάταξη επανα-
λαμβάνονται και στο κάλυμμα. Στα άκρα των
τεσσάρων πλευρών του ταφικού κιβωτίου, συμ-
μετρικά παραταγμένα σε ανάγλυφο, βρίσκονται
οξυπύθμενα μυροδοχεία σε απομίμηση κλασι-
κών προτύπων με εκτεταμένες φθορές στη νό-
τια πλευρά, λόγω των καιρικών συνθηκών.

4. Ναϊσκόμορφη επιτύμβια στήλη στη μνήμη
του Frederick Henry Clark²² που γεννήθηκε
στη Ζάκυνθο το 1839 και πέθανε το 1844 σε ηλι-
κία πέντε ετών (εικ. 20). Το μνημείο είναι από
πεντελικό μάρμαρο και βρίσκεται στη βορειο-
δυτική περιοχή του νεκροταφείου.

Η ευθυντηρία πάνω στην οποία εδράζεται εί-
ναι στη στάθμη του εδάφους και επί βαθμιδω-
τού βάθρου δύο αναβαθμών που αναπτύσσο-
νται περιμετρικά του ναϊσκόμορφου μνημείου.
Η πρώτη βαθμίδα είναι από τοπικό ψαμίτη δι-
αστάσεων 1,20x1,12 μ. και ύψους 0,33 μ. Πάνω
σε αυτήν εδράζεται ο δεύτερος αναβαθμός, δι-
αστάσεων 0,865x0,65 μ. και ύψους 0,10 μ., και
από αυτή τη στάθμη όλο το μνημείο είναι από
πεντελικό μάρμαρο. Ο τρίτος αναβαθμός, δια-
στάσεων 0,72x0,555 μ. και ύψους 0,10 μ., απο-
τελεί το υποπόδιο του μνημείου. Ακολουθεί ο
μονολιθικός όγκος που φέρει περιμετρικά στις
τέσσερις πλευρές του ανάγλυφη διακόσμηση
και ενεπίγραφες αφιερώσεις στον νεκρό. Στην
κορυφή του καταλήγει σε αετωματική στέγη
δύο κεκλιμένων επιπέδων τα οποία δημιουρ-
γούν λεκάνη συγκέντρωσης των ομβρίων που
απορρέουν από τις τέσσερις υδρορροές σχήμα-
τος λεοντοκεφαλής, δύο σε κάθε στενή πλευρά
της κεκλιμένης στέγης (εικ. 19).

Ιδιαίτερης τεχνοτροπίας είναι η ναϊσκόμορφη
στήλη, μια όμορφη σύνθεση με αρμονικές ανα-
λογίες και αισθητική τελειότητα. Συνολικά το
μνημείο έχει σχήμα ναϊσκού με αμιγώς αρχαιο-
ελληνικά στοιχεία. Τέσσερις ψευδοπεσσοί εξέ-
χουν στις τέσσερις γωνίες του μαρμάρινου κυ-
ρίως κορμού του. Διαθέτουν ταινιωτό υποπόδιο
και καταλήγουν σε κιονόκρανο με απλοποιημέ-
να κορινθιακά χαρακτηριστικά (έλικες, άκανθα).
Πάνω από τη στάθμη των κιονόκρανων υπάρχει
ακόσμητη μετόπη στην οποία ακουμπά η αετω-
ματική στέγη με τις υδρορροές και με ανάγλυ-
φο φυτικό διάκοσμο σε όλες τις πλευρές της. Ο
κυρίως κορμός της στήλης στο μέσον της μίας
κατακόρυφης επιφάνειας φέρει ανάγλυφο τρια-
ντάφυλλο με κεκλιμένο ελαφρώς προς τα κάτω
το άνθος του (εικ. 18) και κάτω από αυτό ανάγλυ-
φη περίτεχνη λουτροφόρο. Στην κάθετη στενή
νότια πλευρά του, ανάγλυφο στεφάνι κισσού με
την εσχατολογική του σημασία ως συμβόλου αι-
ωνιότητας, αγάπης, πίστης. Το συμμετρικό στή-
σιμο του μνημείου διακόπτεται από την οριζό-
ντια απόθεση του κομμένου τριαντάφυλλου το
οποίο, αν και περιορισμένου μεγέθους, κυριαρ-
χεί αισθητικά. Συγκινησιακά φορτισμένα είναι
και τα τρυφερά επιγράμματα που συντροφεύ-
ουν το νεκρό.

FREDERICK HENRY CLARK / BORN ZANTE
JUNE 4TH 1839 / DIED OCTOBER 3RD 1844 /
THE LOVELY BUD SO YOUNG SO FAIR /
CALLED HENCE BY EARLY DOOM / JUST
CAME TO SHOW HOW SWEET A FLOWER / IN
PARADISE WOULD BLOOM²³.
Στη στενή βόρεια πλευρά του τάφου υπάρχει
ανάγλυφο στεφάνι κισσού και επιγραφή:
IT IS NOT THEE WILL OF YOUR FATHER /

21

WHICH IS IN HEAVEN THAT ONE OF THESE
LITTLE ONES SHOULD PERISH / MATH:
CH.18.U.14²⁴.

Στη στενή νότια πλευρά του τάφου υπάρχει ανά-
γλυφο στεφάνι κισσού και το επίγραμμα:

FEAR NOT LITTLE FLOCK: FOR IT / IS YOUR
FATHER'S GOOD PLEASURE / TO GIVE YOU
THE KINGDOM / LUKE: CH.12.U.32²⁵.

Στη δυτική πλευρά η στήλη φέρει την επιγραφή:
JESUS CALLED THEM UNTO HIM / AND
SAID SUFFER LITTLE / CHILDREN TO COME
UNTO ME / AND FORBID THEM NOT FOR OF
/ SUCH IS THE KINGDOM OF GOD / LUKE:
CH.18.U.16²⁶.

5. Η επόμενη επιτύμβια στήλη με επίστεψη
ανάγλυφου και γλυπτού διακόσμου εντός του
οποίου πακτώνεται σταυρός (εικ. 21) ανεγέρθη-
κε στη μνήμη του πρωτότοκου γιου του Peter
Clark, George Clark, και βρίσκεται στη νοτιοα-
νατολική γωνία του νεκροταφείου²⁷.

Το μνημείο αποτελείται από ασβεστολιθικό
υπόστρωμα ευθυνητρίας, ενώ ο πρώτος και ο
δεύτερος αναβαθμός του, η επιτύμβια στήλη
και το επίκρανο είναι από πεντελικό μάρμαρο. Ο
πρώτος αναβαθμός αποτελείται από δύο συνα-
φείς όγκους πεντελικού μαρμάρου, διαστάσεων
συνολικά 0,735x1,05x0,27 μ. Στον πρώτο ανα-
βαθμό εδράζεται ο δεύτερος που αποτελεί και
τη βάση της επιτύμβιας στήλης και είναι μονόλι-
θος διαστάσεων 0,735x0,435 μ. και ύψους 0,365
μ. Η ανώτερη ζώνη του, πάχους 0,06 μ., διατρέ-
χεται από οριζόντια περιμετρική τομή και ημι-
κυκλική ταινία. Στον δεύτερο αναβαθμό εδρά-
ζεται ο κυρίως κορμός της επιτύμβιας στήλης,
η έδρα της οποίας είναι 0,525x0,23 μ. Η στήλη
στο ανώτερο επίπεδό της εμφανίζει μείωση και
οι αντίστοιχες διαστάσεις της είναι 0,51x0,21 μ.
Η στάθμη έδρασης του επικράνου διατρέχεται
περιμετρικά από ταινίες και δωρικό άβακα. Το
συνολικό ύψος του επικράνου μαζί με το σταυ-
ρό είναι 0,62 μ.

Η διακόσμηση εκτείνεται σε όλη την επιφά-
νεια του ανθεμίου με τους δύο έλικες που ανα-
πτύσσονται εκατέρωθεν της βάσης του σταυρού.
Οι έλικες αυτοί διατρέχονται από ταινίες, στο κέ-
ντρο των οποίων υπάρχει ανάγλυφος ρόδακας
με δώδεκα πέταλα σε κάθε μια από τις δύο ομό-
κεντρες ζώνες. Οι δύο ρόδακες αναπτύσσονται
από το μέσον, περιοχή που καταλαμβάνεται από
φύλλα ακάνθων τα οποία κινούνται σε τρεις κα-
τευθύνσεις: η μία συνοδεύει την πορεία των δύο
ελίκων, η δεύτερη ανεβαίνει κατακόρυφα και
πλαισιώνει τη βάση του σταυρού και η τρίτη εί-
ναι της γλυπτής κεντρικής άκανθας που ανα-
πτύσσεται προς τα έξω και ακουμπά στη βάση
του επικράνου. Στη συνέχεια η αρχαιοπρεπής

διακόσμηση διακόπτεται και υιοθετεί τους ται-
νωτούς περιμετρικούς αύλακες του ανάγλυφου
φυτικού διακόσμου του σταυρού. Το επίκρανο
είναι αμφίγλυφο, όπως και η επιτύμβια στήλη
που φέρει επιγραφές και στις δυο πλευρές της.

Στην ανατολική πλευρά της στήλης γράφεται
στην ελληνική:

ΚΑΘΙΕΡΩΘΕΝ ΤΗ ΜΝΗΜΗ / ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ.
ΚΛΑΡΚ / ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ / ΤΗ 15
ΦΕΒΡ. 1830 / ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ ΑΥΤΟΙ / ΤΗ 30 ΙΑΝ.
1849.
ΩΣΠΕΡ ΓΑΡ ΕΝ ΤΩ ΑΔΑΜ ΠΑΝΤΕΣ /
ΑΠΟΘΝΗΣΚΟΥΣΙΝ ΟΥΤΩ ΚΑΙ ΕΝ ΤΩ ΧΡΙΣΤΩ /
ΠΑΝΤΕΣ ΖΩΟΠΟΙΗΘΗΣΟΝΤΑΙ (Α. ΚΟΡ. ΙΕ. 22).
ΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΙ ΚΑΘΑΡΟΙ ΤΗ ΚΑΡΔΙΑ ΟΤΙ /
ΑΥΤΟΙ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΟΨΟΝΤΑΙ (ΜΑΤΘ. Ε.8).

Η δυτική πλευρά της επιτύμβιας στήλης γράφει
στην αγγλική:

SACRED TO THE MEMORY OF / GEORGE
DODD CLARK / BORN ZANTE 15TH FEBRY 1830
/ DIED ZANTE 30TH JANRY 1849.
FOR AS IN ADAM ALL DIE EVEN SO IN /
CHRIST SHALL ALL BE MADE ALIVE (Α. ΚΟΡ.
XV.22).
BLESSED ARE THE PURE IN HEART / FOR
THEY SHALL SEE GOD (St. MATH. V. 8).

6. Ο τάφος του Samuel Hayward, Άγγλου
προξένου από το 1736 έως το 1748, καλύπτεται
από δίβαθμη πωρολιθική κρηπίδα όπου στηρί-
ζεται λευκή μαρμάρινη σταυρόσχημη βάση με
λοξή την άνω επιφάνεια εν είδει αναλογίου (βλ.
εικ. 5, 8, 22). Πάνω στη βάση στηρίζεται πλάκα
σε σχήμα ανοικτού ειληταρίου (περγαμνής) με
κοιλόκυρτο περίγραμμα «ιταλικής ασπίδας» συ-
νολικών διαστάσεων 1,70x1,50x0,93 μ.

Στη φθαρμένη επιτύμβια πλάκα υπάρχει το
οικόσημο του ενταφιασθέντος. Αναγράφεται:

D.O.M. / LE CINERE DI / SAMUEL HAYWARD /
DA SUA MAJESTA BRITTANICA / ELETTO 1735
/ CONSOLE / DI ZANTE, CORFU, CEFALONIA,
ITACHI / & TERRITORI TUTTI DELLA
SERENISSIMA / REPUBBLICA DI VENEZIA IN
LEVANTIE / CON / LA PROVINCIA DELLA
MOREA²⁸.

Το επώνυμο της οικογένειας σημαίνει τον αξι-
ωματούχο μιας περιφέρειας που είναι επιφορτι-
σμένος με τον καθορισμό και την ασφάλεια των
ορίων και των περιφράξεών της. Συχνά δε οι πε-
ριοχές αυτές ήταν βασιλικές δασικές εκτάσεις.
Στο οικόσημο δεν διασώζονται χρώματα ή χρω-
ματικές σημάνσεις, ωστόσο μας είναι γνωστά
και μπορούν να αποκατασταθούν με ακρίβεια.
Το οικόσημο απαρτίζεται από μεσαιωνικού αγ-
γλικού σχήματος θυρεό (ασπίδα) με επίπεδη
επιφάνεια, όπου σε μελανό πεδίο (θα σημαινό-
ταν με πυκνό πλέγμα οριζόντιων και κάθετων

γραμμών) υπάρχουν δύο λευκές ζώνες (ταινί-
ες) συνοδευόμενες κατά το μέσον της κορυφής
από λευκό κυνηγητικό σκύλο, ράτσας talbot, σε
στάση διαβάσεως προς τα δεξιά κατά την εραλ-
δική. Επί του θυρεού απεικονίζεται σιδηρούν
ιπποτικό κράνος (περικεφαλαία) παλαιού ευ-
γενούς σε προφίλ με τρεις δυσδιάκριτες γρίλιες.
Πάνω από το κράνος υπάρχει λοφίο (έμβλημα ή
κορυφή) με κεφαλή λευκού κυνηγητικού σκύ-
λου, ράτσας talbot, κατά κρόταφο με δυσδιά-
κριτο περιλαίμιο και κρίκο μπροστά. Την κορυ-
φή του οικοσήμου περιβάλλουν εν είδει ρητού
(motto) τα γράμματα D.O.M., τα οποία αποτε-
λούν συντομογραφική απόδοση της λατινικής
επικλήσης Deo Optimo Maximo, που από την
εποχή της Αναγέννησης απαντά συχνά σε εκ-
κλησίες και σαρκοφάγους, κυρίως της Ιταλίας
και της Μάλτας.

Στην ψηλότερη πίσω όψη της βάσης υπάρχει
δεύτερο οικόσημο με θυρεό σχήματος περγαμη-
νής (ιταλική ασπίδα τύπου accartocciato), που
απαντά από τις αρχές του 16ου αιώνα. Πάνω
από το θυρεό και πάνω από το ύψος της πλάκας
υπάρχει ολόγλυφη κομπτική κορώνα (coronet)
ή αλλιώς στέμμα με εννέα κορυφές στην όψη
του και μέσα από αυτό ξεκινά απευθείας ένα άν-
θινο λοφίο και το ιπποτικό καταυχένιο ύφασμα
(lambrequin), που τοποθετούσαν πάνω από την
πανοπλία για προστασία από τον καύσωνα. Στην
εσωτερική πλευρά αυτού του καταυχενίου εγ-
γράφεται χαμηλότερα ο θυρεός, ενώ η κάτω πα-
ρυφή του δημιουργεί αναδιπλώσεις που υποδη-
λώνουν τα ιδιαίτερα τιμητικά σχισίματα από τη
μάχη. Πάνω στον περγαμννού τύπου θυρεό δεν
διασώζονται χρώματα ούτε η παράσταση με τα
σύμβολα του φορέα.

7. Εντοιχισμένος μεγαλοπρεπής τάφος σε
επαφή με την εσωτερική πλευρά του περιμε-
τρικού τοίχου του νεκροταφείου για τον οποίο,
βάσει ιστορικών τεκμηρίων, ακριβών μετρήσε-
ων και αρχαιολογικών ενδείξεων, προτείνουμε
την απόδοσή του στον πρόξενο Harby (βλ. ει-
κ. 23, 24, 25)²⁹. Αποτελείται από κτιστή κιβωτιό-
σχημη σαρκοφαγοειδή θήκη (solium), διαστά-
σεων 2,30x0,65 μ., εδραζόμενη σε υποπόδιο
ύψους 0,18 μ. Η όψη της θήκης διαμορφώνεται
με τρεις μικρές τρίγλυφες παραστάδες, εναλ-
λασσόμενες με δύο ορθογωνικές ανάγλυφα δια-
κοσμημένες μετόπες. Οι παραστάδες στέφονται
με απλά κοιλόκυρτα επίκρανα, τα οποία στηρί-
ζουν το αντίστοιχα διαμορφωμένο ευθύγραμμο
ταφικό περιχέλιωμα, διαστάσεων 2,45x0,30 μ.
Από τον φθαρμένο σήμερα διάκοσμο διακρίνε-
ται αμυδρά το οικόσημο της οικογένειας Harby
(εικ. 24)³⁰ στη δεξιά μετόπη. Η αρχιτεκτονική
σύνθεση αντιγράφει γοτθικο-βενετσιάνικα πρό-

22

21
Επιτύμβια ταφική
στήλη στη μνήμη του
George Dodd Clark,
1849.

22
Οικογενειακό
οικόσημο από το
ταφικό μνημείο του
προξένου Samuel
Hayward.

τυπα των αρχών του 16ου αιώνα με αναγεννησι-
ακές επιδράσεις³¹.

Πάνω από τη θήκη, στην ανωδομή, εισέχει
κατά 0,42 μ., υψούμενος κατακορύφως, κτι-
στός τοίχος με ανάγλυφα διακοσμημένο πλαί-
σιο, σωζόμενων διαστάσεων 2,45x1,18 μ., κατα-
σκευασμένος με κανονικούς ορθογωνισμένους
ισόδομους λίθους, ο οποίος διαφοροποιείται κα-
τασκευαστικά από το υπόλοιπο τμήμα του τοίχου
του περιβόλου και δεν συνδέεται με αυτό. Από το
πλαίσιο αυτό σώζεται μέρος του κατώτερου τμή-
ματος. Αναπαριστούσε συμμετρικά δύο όμοιες
δαιμονικές μορφές να σκλώνουν στα χέρια τους
σαν Άρπυιες³² την ορθογωνική ενεπίγραφη πλά-
κα (διαστάσεων 0,98x0,83x0,08 μ.) από μαύρο
μάρμαρο Βυτίνας με τα στοιχεία του νεκρού, η
οποία δεν έχει διατηρηθεί κατά χώραν³³.

CLEMENS HARBY, EQVES AVRATVS / CONSVL
ANGLICANVS IN PELOPONESO / ET INSVLA
ZACYNTHI / ANNO DOMINI 1689³⁴.

Πρόκειται για μειζογενή ανθρωπόμορφα πλά-
σματα τα οποία αποτελούν υβρίδια τεσσάρων
ζώων, που αντιπροσώπευαν τα τέσσερα στοιχεία
της δημιουργίας και την ένωση της ύλης με την
πνευματική δύναμη. Έτσι, εικονογραφικά συν-
δυάζεται η ελληνική σφίγγα με κορμό γυναίκας
και φτερά πουλιού με τον ιχθυοκένταυρο (κοιλιά
και πόδια αλόγου, ουρά ψαριού σε συστροφή).
Τα αλογίσια πόδια αυτού του θαλάσσιου όντος
απεικονίζονται σε «εν γούνασι δρόμο»³⁵ μέσα
σε τοπίο με κοράλλια, όπως ακριβώς ο γνωστός
από τη μυθολογία ιχθυοκένταυρος Βυθός. Με-
ταξύ των αντωπών δαιμονικών μορφών απει-
κονίζεται άκανθα. Στη στέψη του μνημείου (εικ.
25), κεντρικά πάνω από την ενεπίγραφη πλάκα
που φέρει κορνίζα με βλαστοσπείρα στις άνω
άκρες της, δημιουργείται αέτωμα. Στο τύμπα-
νο του αετώματος τοποθετείται ασβεστολιθική
πλάκα (0,65x0,54x0,18 μ.) με ανάγλυφο το οικό-
σημο του Ιπποτικού Τάγματος της Περικνημί-
δας της βασιλικής οικογένειας της Αγγλίας³⁶,
με το χαρακτηριστικό απόφθεγμα: *Honi soit
qui mal y pense* (ντροπή σε αυτόν που σκέφτε-
ται πονηρά), το οποίο δεν έχει διατηρηθεί κατά
χώραν (εικ. 23).

Η ταφική θήκη, η παράσταση και ο διάκοσμος
είναι ανάγλυφα σε μαλακό ψαμμίτη που έχει
υποστεί εκτεταμένες φθορές, ενώ η ενεπίγραφη
πλάκα είναι από μαύρο μάρμαρο Βυτίνας, περι-
ζήτητο υλικό, γνωστό από την αρχαιότητα. Το
σύνολο παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με κρη-
τικά έργα και πιθανόν να εκτελέστηκε από Κρή-
τες τεχνίτες που δούλευαν πάνω σε σχέδια δικά
τους ή ακολουθούσαν βενετσιάνικα πρότυπα.

Γλυπτός διάκοσμος

Η Ζάκυνθος, όπως και όλα τα Επτάνησα, ήταν
κοσμοπολίτικο νησί με δραστήριο εμπόριο και
πλήθος ξένων ναυτικών και εμπόρων, με διπλω-
ματικά γραφεία και προξενεία, με λοιμοκαθα-
τήρια και χώρους καραντίνας για τους επισκέ-
πτες. Με την ίδια οργάνωση είχε αντιμετωπιστεί
και το θέμα της ταφής όλων όσοι ήταν διαφο-
ρετικής εθνικότητας και θρησκείας και πέθαι-
ναν στο νησί. Στο διάστημα της προσωρινής,
εφήμερης ζωής φαίνεται ότι οι άνθρωποι είχαν
αποδεχθεί την κοινωνική συναναστροφή, τους
μεικτούς γάμους, τις εμπορικές και οικονομικές
σχέσεις με αλλοεθνείς, την όσωση των μουσι-
κών φθόγγων, την αρχιτεκτονική και καλλιτε-
χνική αλληλεπίδραση.

Ίσως όμως για την αιώνια ζωή θεωρούσαν ότι
ο χώρος πρέπει να είναι εντελώς απαλλαγμένος
από κάθε είδους συναναστροφή με πιστούς άλ-
λων δογμάτων. Λόγοι ανωτέρας βίας ωστόσο,
που σχετίζονταν με την πρόληψη κινδύνων για
τη δημόσια υγεία, επέβαλαν την ανατροπή αυ-
τής της αρχής με την κατάργηση των επιμέ-
ρους νεκροταφείων των διαφόρων δογμάτων
που γειτνίαζαν με ναούς και στίτια και τη δημι-
ουργία δημοτικών κοιμητηρίων για όλους τους
πολίτες στα όρια των πόλεων.

Στο πλαίσιο της νέας ευρωπαϊκής αυτής πο-
λιτικής, στις 10 Μαρτίου 1871 έγιναν τα επίσημα
εγκαίνια του δημοτικού νότιου κοιμητηρίου της
πόλης της Ζακύνθου και οι λοιποί χώροι ενταφι-
ασμού καταργήθηκαν.

Τα σχέδια των ύστερων ταφικών μνημείων
του αγγλικού κοιμητηρίου φαίνεται πως, πλην
ελαχίστων, δεν έχουν ιδιαίτερη συγγένεια με τα
μνημεία του μεταγενέστερου νότιου νεκροτα-
φείου της πόλης, στο οποίο υπήρχαν δύο βασι-
κές πτέρυγες, των ορθοδόξων και των καθολι-
κών, και σποραδικά λιγοστοί τάφοι Άγγλων³⁷.
Εκεί, επιφανείς γλύπτες και αρχιτέκτονες στή-
νουν ολόκληρα γλυπτικά σύνολα και τύμβους
όπου κυριαρχούν το σκληρό πάλλευκο πεντελι-
κό μάρμαρο, με μορφές και διακοσμητικά μοτί-
βα εμπνευσμένα από την αρχαιοελληνική γλυ-
πτική. Αντιθέτως, στο αγγλικό νεκροταφείο τα
επιτάφια μνημεία στήνονται με φθηνότερα το-
πικά υλικά και σπανιότερα με χρήση μαρμάρων.
Ο μεγαλύτερος αριθμός μνημείων είναι απλές
καλυπτήριες λίθινες πλάκες και κιβωτιόσχημοι
τάφοι που μοιάζουν με βαριά ογκώδη κιβώτια.
Ωστόσο, ανάμεσά τους διακρίνονται και μνήμα-
τα με επιρροές της Αναγέννησης, της αυστηρό-
τερης τάσης του Μπαρόκ³⁸ της δυτικής Ευρώ-
πης στην αρχιτεκτονική και το διάκοσμό τους,

αλλά και αρχαιοελληνικά μοτίβα ενός δυτικό-
τροπου Νεοκλασικισμού³⁹.

Στο αγγλικό κοιμητήριο, όπως σε εκείνα της
αρχαιότητας, ενδιαφέρει κυρίως η διαιώνιση της
μνήμης του νεκρού ανάμεσα στους ζωντανούς
και για το λόγο αυτό θεωρείται ως ύστατη υπο-
χρέωση απέναντι στον νεκρό η δημιουργία τα-
φικού μνημείου-σήματος, το οποίο παράλληλα
λειτουργεί ως τρόπος προβολής της κοινωνικής
θέσης των επιζώντων. Τα ταφικά μνημεία είναι
γλυπτικές δημιουργίες που φέρουν στοιχεία της
κλασικής αρχιτεκτονικής, αυτοτελή ή ενσωμα-
τωμένα στο μνήμα, τα οποία επανέρχονται με
παραλλαγές αλλά πάντα με αρχαιοπρεπή μορ-
φή⁴⁰. Ο εξωραϊσμένος τάφος αμβλύνει την έν-
νοια της εκμηδένισης, του θανάτου και, με μια
ιδεαλιστική προσέγγιση, προσπαθεί να αποδώ-
σει το ωραίο, το αιώνιο. Σε μια χούφτα γης της
Ζακύνθου, στην πλαγιά μιας βαθιάς χαράδρας,
τα απαστράπτοντα λευκά λίθινα επιτύμβια μνη-
μεία του αγγλικού κοιμητηρίου προβάλλουν
μέσα από τα σκιερά κυπαρίσσια σε ένα ειδυλλια-
κό, γαλήνιο και καθαγιασμένο περιβάλλον, όπου
αναπαύονται πράγματι εν ειρήνη οι προσφιλείς
στος ζώντες αποβιώσαντες.

Τα νέα αισθητικά κριτήρια που κυριαρχούν
στα ρεύματα της Αναγέννησης και του Νεο-
κλασικισμού προσανατολίζονται προς την αρ-
χαιότητα, η οποία προσφέρει τα πρότυπα που
αντιγράφηκαν και μεταλλάχθηκαν από την κλα-
σικιστική Ευρώπη. Η αρχιτεκτονική και η διακό-
σμηση των πλέον εντυπωσιακών ταφικών μνη-
μείων παραπέμπουν στη σχέση των ανώνυμων
λιθοξόων με την αρχαία γλυπτική αλλά και τη
δυτική Ευρώπη. Η προσπάθεια να συνδεθεί η
μνημειακή διαμόρφωση των τάφων με τα αρ-
χαία πρότυπα είναι εμφανής σε επιμέρους λε-
πομέρειες: στις επιτύμβιες ανθεμωτές στήλες,
στις σαρκοφάγους, στα μυθολογικά όντα, στην
ανεστραμμένη δάδα με τη φλόγα της που σβή-
νει συμβολίζοντας το τέλος της ζωής, τους αρ-
χαιοελληνικούς ρόδακες, το δωρικό κιονόκρανο,
την άκανθα, τα ανθέμια, αλλά και στη χρησιμο-
ποίηση της συμπαγούς τεφροδόχης που αποκτά
αποκλειστικά συμβολικό και διακοσμητικό χα-
ρακτήρα. Ειδικότερα εκφράζεται στα ναϊσκό-
μορφα επιτύμβια και σπανιότερα στους τάφους
σε ελεύθερη παραλλαγή του τύπου των χορηγι-
κών αναθηματικών μνημείων, όπου ο επιτύμ-
βιος ναϊσκος στηρίζει την έξαρση του ταφικού
σήματος και την προσπάθεια ηρωοποίησης του
νεκρού στην αιώνια κατοικία του. Ιδιαίτερη αρ-
χιτεκτονική χροιά με ευρεία διάδοση στα ελληνι-
κά κοιμητήρια και στα νεκροταφεία της δυτικής

25

Ευρώπης αποκτά ο τύπος του ναϊσκόμορφου
επιτύμβιου, που δεσπόζει στο αγγλικό κοιμη-
τήριο και στον οποίο καταργούνται οι τοίχοι και
απομένουν μόνο οι κίονες, με τη στέγη εν είδει
κιβωρίου, για να στεγάσουν έναν ογκώδη επι-
τύμβιο λίθο, τη σαρκοφάγο. Ωστόσο, η αρχαι-
οελληνική αισθητική βρίσκει την ευτυχέστερη
στιγμή της στις δύο ανθεμωτές επιτύμβιες στή-
λες που αποτελούν μικρά έργα τέχνης, με υψη-
λή αισθητική και αρμονικές αναλογίες και έλ-
κουν την καταγωγή τους κατευθείαν από την
αρχαιότητα.

Με τις γενικές παρατηρήσεις που προηγή-
θηκαν σκιαγραφείται η σημασία του αγγλικού
νεκροταφείου ως προς τα στοιχεία που παρέχει
για την ιστορική περίοδο που καλύπτει και για
τις γλυπτικές δημιουργίες που τη συνοδεύουν.
Σήμερα, το αγγλικό κοιμητήριο είναι ένας ξε-
χασμένος και εγκαταλελειμμένος χώρος που
δεν μετέχει στην πολιτιστική πραγματικότητα
του τόπου. Τα ταφικά μνημεία, ωστόσο, επιμέ-
νουν να δηλώνουν σιωπηρά την παρουσία τους
ως μια ζωντανή ιστορική μαρτυρία, ενώ αναμέ-
νουν τη συντήρηση, την αποκατάσταση και την
ανάδειξή τους προκειμένου να μη χαθούν για
πάντα στη λήθη.

23–24

Οικόσημα
που κοσμούν
το ταφικό μνημείο
του προξένου Harby:
το οικόσημο
του Ιπποτικού
Τάγματος
της Περικνημίδας
της βασιλικής
οικογένειας
της Αγγλίας (23)
και το οικόσημο
της οικογένειας
Harby (24).

25

Το επίτοιχο
μεγαλοπρεπές ταφικό
μνημείο του προξένου
Harby. Σχεδιαστική
αποτύπωση:
Περίανδρος
Επιτροπάρχης.

23

24

